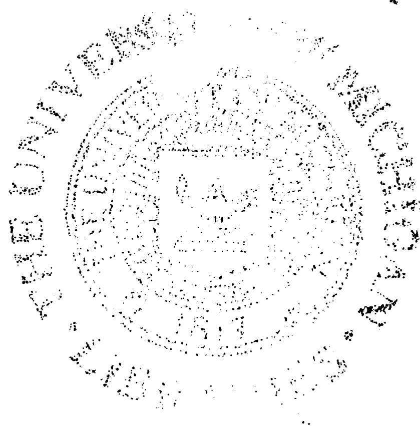
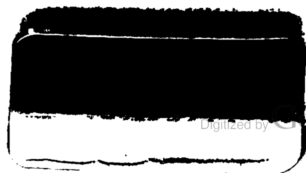
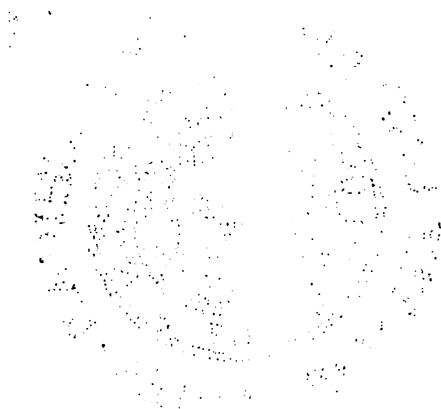

ՄԻՀՐԱՆ ԻՍՊԻՐԵԱՆ

ԽՈՒՑԷՍ ԴՈՒՐՍ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի եւ զառաւօտն Նաւասարդի, զվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց, մեք փող՝ հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք։

ՄԱԳԻՍՏ. ԵՐԳ ՎԻՊԱՍ.

Կ. ՊՈԼԻՍ

1901

ՏՊԱԳՐ. Ն. Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

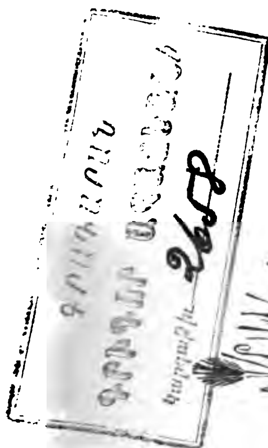

معارف نظارت جلیله‌سنك فی ٥ تموز ٣٢٠ تاریخلو و ٤٥٢ نومرولی
رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر .

ՄԻՀՐԱՆ ԻՍՊԻՐԵԱՆ

ԽՈՒՑԷՍ ԴՈՒՐՍ
ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ո՜ տայր ինձ զծուխ ծխանի եւ զառաւօտն նաւասարդի, զվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց, մեք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք։

ՄԱԳԻՍՏ. ԽՐԳ ՎԻՊԱՍ.

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. Ն. Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ԷՒ ՈՐԴԻ

1904

ՍՐՏԱՋՕՆ

ՎՍԵՄԱՇՈՒՔ

ՅԱԿՈԲ ԷՖ. ՇԱՀԻՆԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ասիկա ուխտագնացութեան առիթով գրուած յօդուածներու շարք մըն է, հրատարակուած «Սուրհանդակ»ի մէջ, որուն Պատ. Խմբագրութիւնը՝ բարեհաճեցաւ հրապարակով ինծի ուղղելու քանի մը քաջալերական տողեր, որոնցմով, ահա՛, կը համարձակիմ «Պատկերներ»ուս կուրծքը զարդարել։

« Ընթերցողներու մասնաւոր ուշադրութեանը կը
« յանձնենք յետագայ գրութիւնը, երրորդը եւ վերջինը
« Սըվազի մեր Թղթակից-աշխատակից Մ. Իսպիրեան
« Էֆ.ի սիրուն «Պատկերներ»ուն։ Ասոնց առաջինը
« քաւական առաջ հրատարակուեցաւ. երկրորդն
« ալ որ դեռ անցեալ շաբթու երեւցաւ «Սուրհան-
« դակ»ի մէջ , կը նկարագրէր գիւղական քարքեր
« ու տեսարաններ, եւ կը յուզէր ընկերային շատ
« կարեւոր եւ կնճռոտ խնդիր մը՝ գիւղական ընտա-
« նեկան քարքերու ինկածութիւնը ։ Այս երրորդ
« գրութիւնն ալ նոյնքան — եւ աւելի ա՛լ — շա-
« հագրգռական է, ո՛չ միայն անոր համար որ իր
« գծած պատկերները հոգեկան անուշ բան մը ու-
« նին իրենց մէջ, կամ անոր համար որ Վարդա-
« վառի Տօնախմբութիւնը կը նկարագրուի գիւղա-

« կան վանքի մը մէջ ու շուրջը, այլ եւ անոր հա-
« մար որ իր դիտող աչքերով ու հետախուզող մտքով
« մեր աշխատակիցը կրցած է թանձսիրական տե-
« սակէտով ալ շատ կարեւոր ընծայել զայն, ժողո-
« վրդային կարգ մը հաւատալիքներու եւ քրիստո-
« նէական զանազան տօնակատարութիւններու ,
« ինչպէս նաեւ վանքերու եւ դաշտերու մէջ ցըր-
« ուած աւանդութիւններու, լուսաղբիւրներու, խաչ-
« քարերու, եւլն. մէջ ցուցնելով հետքերը մեր հին
« հաւատքին » ։

1904 Մարտ 1
ՍԸՎԱԶ

ԽՈՒՑԵՍ ԴՈՒՐՍ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ա·

Հայ ու մաշ մարմինիս աղդու կազդոյր մը տալու համար, աշխատանքի խուցս պահիկ մը թողուլ կ'որոշեմ։ Ու կը սպասեմ որ կրակոտ արեւը՝ իր ասղնտող շողերը ժողվէ. Արդէն, սա՛ վարդոտ ու-ըերուն, գիշերուան ճամբորդութիւնը՝ գինով հոգիներու հմայքոտ երա՛զը չըլլա՞ր։ Ետինք է հիմայ։ Համով հովբոյր մը Արշալոյսիս թերխաշ այտերէն, ու կառքին մէջն եմ։

Անիւները կը թաւալին ալիւրոտ

ճամբու մը ճերմակ կուրծքին վրայ, որուն երկու դին, մաքուր մարգերուն ծոցը, կանաչորակ թաւիշ մը կը փռուի։ Ու նիհար ծառերուն գիրկէն, ուր անընդատ տերեւները կը հեւա՜ն, գիրգ զեփիւռին մեղմիկ գգուանքը՝ անուշ զովութիւն մը կը բերէ հուրքո՜տ ճակտիս։ Աշխէտ ձիերու անզուսպ զոյգը առջեւիս յստակ գետակը կը կոխկռտէ, որուն կակուղիկ սիրտը՝ սպիտակ կ'արիւնի՜։ Դէմն ենք հիմա։ Ներքին զգացումէ մը մղուած, ետիս կը դառնամ։ Անկիւնի մը մկրատին միջեւ, ա՛լ կը հալի՜ քաղաքը, որուն մորջ նոճիները՝ վճիտ ճիտերնին կը ճօճեն, ջինջ միջոցին մէջ։

Տափարակ դաշտերու մէջ կը մխրճինք, ուր կամչոտ հովերու յուզուն հոսանքին առջեւ, ծալ ծալ կը ծփայ գանգրադեղ ցորեններու լայն փռուածքը, ուրկէ, երգը կտուցնուն ծայրը, երբեմն, զուարթ արտոյտներ ու կլորիկ լորիներ կը ցատկեն, թերեւս տեղ փոխելու համար։ Մինինիկ թիթեռնիկներն իրենց ծաղկէ պատմուճանը, ու մեղրոտ մեղուներն իրենց ոսկի զրահը կը շողացնեն տաքուկ արեւին ճաճանչներուն տակ, տա՛ դաշտերուն մէջ, որոնց գորշորակ պաստառին վրայ, նարմինագան ծաղիկներ գինեւէտ բաժակնին կը շարժեն, ու բիւրազան խոտեր՝ հիւթեղ

թերթերնին կը թրթռացնեն։ Վառվռուն թռչուններու և խունկոտ փայլերու հեշտ խըռ– ղանքէն արբշի՛ռ , մեռաքոյշ անուրջի՛ մը մէջ . անուշիկ մրափ մը կ՚առնեմ, ուր ճըռ– ռուողելով գիրկս կը նետուի Արշա՛ս ։

Ու .... կառապանիս մեղմ ձայնը կ՚ար– թընցնէ իս ։

Կառքը կեցած է աղուոր աղբիւրի մը քովիկը . ուր իր զով հովանին կը պարզացնէ վարսադեղ ծառ մը , որուն հաւքաշին չոր ոստերուն մէջէն , պարաշխարհիկ արագիլը բոյն դրած է , ուրկէ , ահա՛, իր լայն թե– ւերուն աղտոտ ճերմակը պարզած , ու վտիտ սրունքներուն կարմիր կարկինը զսպանակած բաղաձայն կափկափ *մը կը նետէ օդին մէջ: Աղբիւրին դէմը, ճամբէն դուրս, մօրուք– նին տնկած սայլերու կլոր շուքերուն տակ, գետինը ինկած կը խուկան գեղջուկ լաճեր, որոնց արթուն հասուկ ընկերները մածուն կը տորրեն , Կաղանկայտուացիին պատմա– ծին նմանող , փայլէ խոշոր ամաններու մէջ, ուր կը լեցնեն փշրուած* ըոքերու *դէզը , ու ժողվուելով՝ կը դդալեն անա՛նկ աշխու– ժով ու ախորժակով , որ .... երթալ մաս– նակցի՛լդ կուգայ։ Կ՚ուտեն կուշտ ու կուռ, ու պաղպաղ ջուրը կը խմեն կո՛ւլտ կո՛ւլտ ։ Երնէ՜կ իրենց ։ Ե՞ս ալ , տօդին , գորգի մը վրայ փռուկ , կռնակս ծառին տուած կը*

ճաշեմ կառապանիս հետ, ու… երկու գաւաթ զօնեակ կ'առնեմ, ախորժակս սրե՜լու համար։

Նորէն ճամբայ կ'ելլենք։ Աս հեղ Ալիսի ափափայ ափերը կը քերենք, որոնց վարօքը ծանծաղուտին մէջ խրած ջրի փայտեր կ'արեւոտին, յորդումի մը սպասումին մէջ յոգնած։ Երբեմնի փղձկած Ալիսը չէ ասի։ Երկու կողմերը, լայնածաւալ դաշտերու գորշ գետինը կը կէտկիտեն դեղափունչ ծառերով շրջանակուած շարք մը գեղեր, որոնք թէճերի յաղթ շղթային պրկումին մէջ, լա՛յն մը կը պառկին։ Կ'անցնինք հօյակապ կամուրջէ մը, որուն վրայէն դարեր անցեր ու հնութեան կնիքը դրոշմեր են։ Բլուրներու ստուար ստուերները հովանոց բռնած՝ կ'առաջանանք։ Դեղնած արեւն իր ոսկի փոշիներով կը լուայ հեռուի լերկ լեռներուն աւլեփ ալիքները, որոնք, անուշ մշուշի մը մէջէն, կը տժգունի՜ն, և որոնց վերեւ, մրրկաբեր ամպերն ալ կը ստեղծեն ահագին լեռնանման կոհակներ, կապոյտ անուրջի մը կապուտորակ գոյներո՜վը ներկուն։

Բլուրէ մը վեր կը շուլլուինք։ Բերնիս անկիւնը կը մխայ սիկառս, որուն բրգաձեւ գորշ ծուխերուն հետ, երեւակայութիւնս կը ճախրէ հո՛ն, ուր մինինիկ կենդանիներ կը թրթռա՛ն, կը բզզա՛ն, կը շաղակրատե՜ն. հո՛ն, ուր այծերը ծօթորը կը ճա-

ռակեն ու գառները՝ Թրթնջո՜ւկը․ հոն, ուր Թռչնիկները կը ճռուո՛ղեն, կը գեղգե՛ղեն, կը դայլայլե՜ն․ հո՛ն, ուր մատաղ հօտաղները՝ իրենց ոլորուն սրինգներուն սուր սարսուռները կը սաւառնեցնե՜ն սարէ սար․ հո՛ն ուր ծաղիկները՝ իրենց Հոլուէին շնորհը, հեղիքերը՝ իրենց Թոյրերուն փայլը, հովերը՝ իրենց սիւգերուն անուշութիւնը, աղբիւրները՝ իրենց ջուրերուն զովութիւնը, արեւը իր շողերուն ճաճանչումը, ու հողերը՝ իրենց կուրծքի մեղրոտ կա՜թը կը նուիրեն, առա՛նց փոխարէն՝ բան մը պահանջելու։ Աս մարակուած մտածումներուն պլլուած, Եսիս մոռացումին մէջ, երանոտ րոպէներու յաւիտենութի՜ւնը կը վայելեմ կուշտ մը։

Բ.

առքիս զոյգ մը աշխոյժ աշխէտ ձիերը՝ չունչ կ'առնեն սարահարթին վրայ, ուր տեսքոտ նոր տեսարան մը՝ իր թովա՛նքը կը պտըտցնէ եռ ու եփ երակներուս մէջ։ Հըսկայ վարդէ վերջալոյս մը՝ իր բիւր թերթերուն մեղանուշ կարմրութիւնը կը կաթեցնէ եւ կակաչի գոյներով ամպերու ժապաւէններ կ'երկարին օդին մէջ։ Լոյս ու ստուեր կը գրկուի՜ն։ Բնութեան յաւերժահարսը՝ տիեզերական առագա՛ստը կը մտնէ։ Հիացումի մէջ թաթխուած, վայրիկ մը կ'ըմբոշխնեմ աս մարմնացած վսեմը, զոր՝ ամենազօր վրձինովը կը դեղերփնէ Իտէա՛լ արբիսքը .... ։ Շուրջիս ձայները կը մեռնին։ Բոյսերու խոսսուըռուտո՛ւքը կը սկսի։ Աղջամուղջը ողողած է ամէն բան։ Սեւ Անհունը կը քնանայ գիշերուան սե՛ւ համբոյրին տակ։

Տա՛ խաժագեղ անբաւութեան մէջէն, ար-ծաթ ծիծաղներ կը մաղուին վար, որոնք կը գինովցնե՜ն զիս։ Ու հոգիս, ուժգին սլացքով մը, կը սաւառնի ամպերու վրայէն, ամպերէն անդին, մթնոլորտէն վե՛ր, երազնե՛ր ծծելու անհունութեան ճակտի ադամանդէ զարդերէն, անուրջ լուսնկայէն՝ որ տիեզերքի հառաչներուն փրփո՛ւրն է, փաղփուն ծիրկաթինէն՝ որ մանկութեան մը անհետացած երազներու հե՛տքն է, ծաւի կապոյտէն՝ որ Թափանցուած գաղտնիքին վարագո՛յրն է ....։ Հոգիս, սա ադամանդելոյզ լոյսերը կուշտ մը ըմպելէ ետքը, կ'իջնէ վար գիշերո՛ւան գիրկը, պատրանքներուն պատանքի՛ն մէջ։

Ձիերուն խրխինջիւնը լռութիւնը կը խզէ։ Վար կ'իջնեմ։ Ճամբան կ'երկնցի։ Մէկը Տուզլան կը տանի, միւսը՝ Տուզասար։ Աս վերջինին կ'ուղղուինք։ Ծանօթ դերբուկ կիրճէ մը դարվար պիտի իջնենք։ Կառապանս առջեւէն կ'առաջանայ։ Ու ես, լուսընկային մետաքսէ շղարշի մը փրփուրներէն մաղուող նուաղուն ցոլքերէն գոյացած ստուերիս հետ, կը քալեմ կառքին ետեւէն։ Քառորդ մը կը տեւէ վայրէջքը։ Կառքը կը նստուիմ։ Ու դարձեալ, խոկումներուս մետաքսէ ցանցի՛ն մէջն եմ։ Հիմակ ալ միտքս կ'որոճայ Լոյսի ու Ստուերի խրտեցուցի՛չ

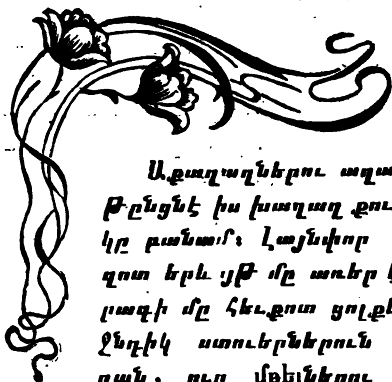
խնդիրը։ Երբ առջեւս կը ցցուին բռնութեան հալածապատակները՝ լուսաւորելով ցանկալի՝ ու սեւահեր գիշերը, փարատում ակնածանք ու մթու-թեան մէգը, զարհուրելի թերթիշտակ լուսա-նեքն ու աշխարհի նուաղուն երկիւղները, բնական զօրագործութեանց, կը ներկայանան նաեւ կեանքի հակասութիւնները՝ երջանի-կութի՜ւն ու թշուառութի՜ւն, հարստութիւն ու աղքատութի՜ւն, առողջութի՜ւն ու հիւան-դութի՜ւն, որոնց զանազան աստիճանաւորութիւն-ները, ճառագայթներու եւ ամպերու պէս, մեր հոգիի վրայէն անցնելով, կը ստուերեցնեն երջանութեան պատրո՜ղ հրապոյրը, ու թշու-առութեան դժնէ՝ ճաշակը, աղքատութեան պաշտամունքը՝ որ կեանքի սո՜վն է, ու առաքինականքի կրօնքը՝ որ դարմա՞նն է մահ-ուան դէմ, ինչպէս կը հրաւիրէ Կասիթան Տէփչեան։ Լոյսի ու ստուերի մեջանկեալ խառ-նուրդը, զոր, այսօր, համդէսն մը փոյթե-լեցի, պերճօրէն կը հայկանդէն անկեղծա-կան ներդաշնակութեան ու համերաշխու-թեան խորո՜ւնկ հաւատքը, կեա՛նքն ալ արո-ցունքի՛ ու ժպիտի՛ բազմադրութիւնը. չէ՞ արդեօք ....։

Ահ. մտածումներուն հետ.. կեանքի [illegible] ձայն մը դարձդարձիկ յուշերենք, որոնց փերթմանկունն է Տուղարանը [illegible] [illegible] կը կենէ [illegible] Սիկար մը կը [illegible]։

Մութին մէջ կա՛յծն անգամ հրապուրիչ բան մը ունի։ Ահա՛ գեղէն ալ պճլտուն լոյսեր աչքերնին կը քթթեն։ Ուրեմն մօտիկ ենք։ Շուներուն կաղ կաղկանձը՝ օդը կը պատռէ։ Կառքը կը կենայ աղբիւրի մը փայտէ ճիւ-ծած կուրծքին քովիկը։ [illegible] մը կը մօ-տենայ։ Գզի՛րն է։ Տանտէրիս անունը կու-տամ։ Կ՚առաջնորդէ։ Հսկայ դուռի մը առ-ջեւը կը հասնինք։ Երկու հարուած՝ չուա՛նիս, ու դուռը կռնակէն վրայ կը ճռնչէ։ Ճրագի մը կտուցը կը բռնկցնեն։ Տունը թօնդ-կ՚ելլէ։ Պզտիկները, իրենց անկողնէն ելլե-լով, պաշարած են զիս։ Օճախը ճարճատել կը սկսի, որ .... որովայնիս ծառայութիւն մը ընէ։ Կը լուացուիմ աղուա՛ր մը։ Ու գի-րուկ լէհլիի մը վրայ փռուած, ա՛լ կը հան-գստանամ, խօսելով ու խօսեցնելով։ Մօտիկ ազգականներուս տունն եմ։

Գ.

Աքաղաղներու աղաղակը կ'ար-թընցնէ իս խաղաղ քունէս։ Աչքերս կը բանամ։ Լայնփոր տունը երազոտ երեւոյթ մը առեր է։ Աղօտ ճըրագի մը հեւքոտ ցոլքերը, մութին ջնդիկ ստուերներուն մէջ կը խաղան, ուր մթեղներու ծոցը, դեռ կը խռկան պտըլլիկները։ Դէմը, ճերմակ կտնկի մը վարի լայն պատուածքէն, կը տեսնեմ որ գետնէն բոցեր կը վերնան, որոնց վրայ ջուր կը ցրցքնէ կարիճ կին մը։ Թոնի՞ր կը վառեն, որուն երկու քովերը, ալիւրոտ վալաներ փռուած էին։ Մէկուն վրայ կը պառկին խմորի դունտեր, զորոնք բարակ մը կը բանան խորոտիկ հարսները, աղուորիկ աղջիկներն ալ կը շարեն մէկալ վալային վրայ, ուրկէ կ'առնէ fէյվէնին, ու rա-փաքայլին վրայ դնելով՝ կը փակցնէ թոնիրին կողերուն։ Լաւաշ կ'եփեն։ Ա՛լ կ'ելլեմ անկողնէս։ Տունին մէջտեղը, քարէ ջահքին վրայ,

կը լուացուիմ։ Վերեւիս երդիկնակէն՝ թարի լոյսը կը ժպտի՛։ Կը հագուիմ լման մը։ Դեփուրի վրայ նախաճաշս կը բերեն։ Յունիսոտ ծաղիկներու և ծաղկոտ խոտերու մեղրով համեմուած կաթը կը խմեմ, ու հակառակ առուտները բան մը չուտելու սովորոյթիս, կը լմլմեմ տաքուք չոթերու մէջ պլորուած շաքարոտ կարագը։ Հոգիս երազի երանաւէտ փթթումովը լեցուած դուրս կ'ելլեմ։

Նեղ ձորի մը մէջ, Սվազի Աղտ գիւղը՝ վիթի գլուխը բարձունքի մը դրած, կ'երկընցնէ իր վիթխարի սրունքները։ Կուշտերէն կը տնկուին ցից լեռներ. որոնց կողերէն վար կը սահին, կարծես, մեծղի տուները, զորոնք երկուքի կը կիսէ ծանծաղ գետակ մը։ Աչք մը կը դարձնեմ շուրջս։ Երեք կողմերէ հորիզոնը կտրուած է։ Բայց բաց է առջեւս։ Ու հեռուն, ջինջ ճերմկութիւններու մէջ, Ծիրանի լեռները, դեռ, գիշերուան երազին վրայ կը խոկա՜ն։ Տուներուն ճիշդ մէջտեղուանքը, շքեղ շէնք մը կը ժպտի։ Վեհաշուք տեսք մը ունի։ Գեղին սպիտակ հոգի՜ն է, կարծես։ Իրեն կ'ուղղուիմ։ Նեղկուկ փողոցները՝ դարվար, կը փորուին, կամ դարվեր կը կորին։ Կամուրջէ մը կ'անցնիմ։ Մէկդիս, իր քարաշէն պատերը կէս մը տնկած, կը սպասէ անշուք

փողոցը, ու մէկալ դին, պզտիկ մը կը բաց-ուի հոյակապ ծառմուն երկաթ դուռը, ուրկէ ներս կը մտնեմ։ Ծերունիները կ'աղօթեն ծնկերնին չեշտուելով. ու պզտիկները փոխ կ'ըսեն, փողի ճիչուն ձայնով։ Սիւնի մը քովիկը կծկուած, ես ալ կ'աղօթեմ։

Գեղէն դուրս կ'ելլեմ, խոնհերու և բեհեզ կծիկը՝ հետմիկս։ Կը կոխոտեմ խոտեր, որոնք գինովցնող խունկ մը կը բուրվարեն ինծի։ Մտիկ կ'ընեմ թռչնիկներուն, որոնք երգ մը կուլա՞ն։ Թռչքերս կը թռչին բոյ-ներուն մէջ, որոնց վրայ ցոլացող ցողերը՝ ճանապարհներու միակ ջուրն է։ Ու կը զովա-նա՞մ, դաշտերու պարզունակ անմեղութեան մէջ, արեւուն կեանքոտ ճառագայթումին տակ, տիեզերական լայնութեան առջեւ։ Կը նստիմ ծերունի ծառի մը դոս կոճղին վրայ, որուն վերօքը, աղբիւրի ճերմակ կուրծքի զոյգ մը ստինքներէն կաթնահամ ջուր մը կը ծծէ։ Ու, դէմէն, մարգերու եղ-եամին պէս սպիտակ, լեռներու եղնիկին պէս մէջքադեղ, արշալոյսի բոցերուն պէս վարդա-վառ, ու այս ընկներու նոճիներուն պէս դե-ղուղէ՞շ աղջիկներ, խո՛ւմբ խո՛ւմբ սափոր-ները ուսերնուն, ջո՞ւրը կուգան: Արեւելքի մեծիտ, նկարագեղ, ու գինովցնող բանաս-տեղծութեան աղբիւրները չե՞ն աս աղուոր-ները։ Հոսա՛, քրոջ ու նիրոջ մտերմութիւնը

ներ կը փոխանակուին ։ Հունա՛, ծածուկ սէրեր ու հէքեաթներ կը պատմուին ։ Նշանտուքի զովքը կը լսուի · Նա՛ տեղ ։

Միտքս կեդրոնացուած է ա՛լ ։ Գեղի կիներուն վրայ կը մտածեմ ։ Բա՛յց........ ։

Դ.

այց, հուսամ՛, նեղկուկ փա-կագծի մը մէջ, զգացումը թոյլ պիտի տա՞յ, որ մտա-ծումներս, իրենց բովանդակ անկեղծութիւնով, անկախօ-րէն ներկայացնեմ։ Ի՛նչ որ ալ ըլլայ, պիտի ըսէի թէ, գեղի հայ կինը ինկած է ա՛լ։ Ժամանակագրութիւնը դե-րազանցապէս պարկեշտ կը ներկայացնէ զինք։ Ատիկայ ամէն կասկածէ վեր է։ Բաղդատա-կան Դիցաբանութիւնը ցոյց կուտայ որ Հայ կինը, հեթանոսական օրերուն, օտար ազգե-րու իգական սեռէն շատ աւելի շիկնող էր։ Քրիստոնէութեան մէջ ալ չեշտուեցաւ իր զգաստութիւնը։ Մօտաւորապէս, եթէ չեմ

ախալիր, ժթ. դարու մէջ փնտռելու է իր անկումին պատճառները, զորոնք, տառ'նց եռեւառաջութեան ուշ գնելու, կը խազ-խըզեմ ահա՛։

Գիւղերուն մէջ, օրուցքէն իսկ կը նշանեն պզտիկները, որոնք, պորտերնուն շորը հագիւ նետած, սխալ հասկցուած սէրի մը ետեւէն կը վազեն։ Ասկէ է որ կանխահաս ամուսնութիւններն շատ կ'ըլլան, ի՛նչ որ աւերի՛չ ու անբարոյացուցի՛չ է։ Ու, շատ հեղ, ծնողքները, իրենց յիմար յամառումին մէջ, տարիքի տարբերութեան ալ ականջ չեն կախեր։ Հետեւապէս, իր բնախօսական պէտքը չգոհացուած ատեն, ուրիշի մը բազուկներուն մէջ փնտռել կը փորձուի անփորձ կինը։ Պզտիկ հասակի մէջ կնքուած ամուսնութիւնները պարտքերու դուռ կը բանան, որուն համար, տղայ մարդը կը ստիպուի պանդխտութեան դիմել, մինչդեռ, ասդին, հարուստ մարմնով զօրեղ կինը՝ չը դիմանալով կիրքի զօրաւոր ձայնին, կախա՛րդ վայելքին գի՛րկը կը նետուի։ Վատ սովորութիւն մըն ալ ընդհանրացած է. ամուսնութիւններին դեռ մուկերը չլած, կը զատուի՜ն։ Ու տունին առանձնութեանը մէջ, փորձառու աչքի մը հսկողութենէն ազատ, ծաղկատի կինը կը վաճառէ իր պատիւը՝ ափ մը հինայի, հիւսք մը հիլուէի, ներկուն հա-

յիշէի մը. կամ լսեր մը Հինգալի գլխո՞ւթը չասն անմոռանալ. Հապա մէջն այլ մը, քաղցրի մետաղին Հեռատեսութեան, կարեւորութիւն չի տար համախմբին, մունջեյուն, ծածկութեան, մէկ խաւարով զգուշութեանը մէկդի դրած է, որով կենդրոնին համար, գերազանցած է դինք ձեռք բերելու միջոցք։ Աս բաղորին վրայ անեցնենելու է, մանաւանդ զգուշաւորութեան պակասի՞չ պակասը, որ գեղի կենդրոնին կորուստեան գլխաւոր պատճառներէն մէկն է։ Թնական է խորհիլ թէ, ժամանակի ու քաղցի ընդհանուր փոփոխութիւնն այլ գեր ունեցած է աս գործին մէջ։ Պիտի քաշկոծե՞ն իս արդեօք, «Արդիւնաւոր պատուղի հունձքը՝ անմուտնական մաքուր անկողնի հունձքէն առատ է», երբ ըսեմ, ինծի ծանօթ քանի մը գիւղերու մէջ գէթ. Բացառութիւնը յաւէտ յարգելի է։

Պատասխանատուութեան, մանաւանդ պարտականութեան մեծկակ բաժին մը կը ծանրանայ Առաջնորդարաններու վրայ, որոնց պզտիկ թեմակալութիւններ մը կ'ուզեմ՝ թէ որ ընդունին գեղի կենկան ինկածութիւնը դարմանելու համար։

Պէտք է որ քահանան փարձառու եւ պարկեշտ վարդապետ մը գեղերը շրջի՝ համոզեկեր խօսքերով ու պարզ քարոզներով բարոյականի սկզբունքները սերմանելու։ Ժա-

մանակի մը համար գէթ։ Մեր հին եկեղե-
ցական պատմութեան մէջ կրնանք ցոյց տալ
աս մասին օրինակներ։ Հիմա պարզ՛ի հա-
մար գեղերը կը յիշուին, այո՛։ Քաղաքի
Ուսումնական Խորհուրդը առանձնապէս է գի-
[illegible] [illegible] կրթական հոգածու-
թիւնը։ Գեղացիները սիրով կը վճարեն
ծախքը։ Ասով կարելի պիտի ըլլայ կեանքին
միջավայրին պատշաճ կրթութիւն մը տալ
երկսեռ մանկութեան, ծանօթութիւններ
աւանդելով բնութեան երեւոյթներուն ու
երկրագործական արհեստներուն վրայ։ Մա-
նաւանդ բարոյական առողջ դաստիարակու-
թեան մը հիմքը դրուած պիտի ըլլայ։ Ար-
գիլելու են կանխահաս ամուսնութիւնները,
օրոցքի մէջ նշանելու դրութիւնը, տարիքի
ու կազմուածքի անյարմարութիւնները, ա-
պագայ անառողջութիւններու առաջքն ա-
նելու համար։ Ու, մինչեւ որ մէկ երկու զա-
ւակի տէր չըլլայ կին մը, թողելու չէ որ
զատուի, մանաւանդ երիտասարդին իմացը-
նելու է շատ անպատեհութիւնները, զգու-
շացնելու համար, որ կնկանը խօսքին ու
խորհուրդին չհետեւի, ի՛նչ որ ի՛ր իսկ պա-
տիւը կը պահանջէ։ Մէկ մըն ալ պանդըխ-
տութեան գաղափարը արմատախիլ ընելու
է գեղացիին միտքէն։ Ընտանիքներ կը քայ-
քայուին ու կ՚անբարոյանան շատ երեսէն։

Վերջապէս, հիմնական բարեշրջութեան մը համար, հարկ անհրաժեշտ է, որ, գլխաւոր նահանգներու մէջ, ընծայարաններ բացուին, գիւղերու մոռցուած համայնքին՝ ուսեալ, պարկեշտ, խօսող ու անձնուէր քահանաներ տալու համար։ Ասիկա դրամով կ՚ըլլայ, պիտի ըսեն։ — Վանքերու եկամուտները ասկէ աղէ՞կ նպատակի պիտի ծառայեցնէին, կը պատասխանեմ։ Իմ խոնարհ կարծիքս է՝ ասիկա։

Ե.

ա՛ տխուր մտածումները կը պտուտկին գանկիս եփ ե-լած պտուկին մէջ, երբ ըղ-ձացի թէ, արեւուն կրակոտ ճառագայթները՝ ճակատս այրե՛ր են։ Աղէկ որ աղ-բիւրը քովիկս է։ Զով ջուրը հո՛ւրքը կ'առնէ։ Տուն կը դառնամ։ Ո՛րչափ սպասեր են։ Սեղանը կը դրուի. Նահապետական ընտանիքը չուրջս է։ Շատուորով հաց ուտելը ի՞նչ զուարճալի է։ Քովիս նոր հարսը՝ ñiGsiG պատ կը քաշէ իմ դին։ Դէմիս պզտիկը կը թզկայ։ Նանին հին օրե՛րը կը յիշէ։ Սեւաչուի աղջնակ մը կը թախանձէ, որ զինք հիւր տանիմ մեզի։ Համադամ կերակուրներու տեսքէն, ու սա տեսարաններու համէն կշտացած, պարզուկ թիկնաթոռի մը գիրկը կը նետուիմ. ուրկէ կը սկսիմ... պատառնին համրել։ Ծիծաղե-լով գլուխնին կը փարտեն։ Սեղանը վեր-

նալէ վերջ, համեղ ու անմեղ աստուլխներով կարօտներս կ'առնե՞նք։ Ապա՛ իրիկուան դէմ, կ'ուղղուիմ դէպ ի Տուզլա, անկէ ալ վանքը երթալու համար ։

Երեք դիէն հսկայ լեռներէ պրկուած խորունկ ձորի մը մէջ կը պառկի Աղծովը(1), որուն առաջքը միայն բաց է, ուրկէ ներս կը մանեմ։ Ձախ կողմը, փառաւոր չէնք մը կը բարձրանայ։ Առոր դէմը, աղահանքի բերնէն, յարդ-գողի ճերմակ ճամբայ մը կ'երկըննայ դարվար։ Հարթ գետնին վրայ, ալ պաստառէ լայն լանջքերնին բացած, տասնեակ մը աղջուրի աւազաններ կ'արեւառեն։ Թիչուկ մը վերօք, նիհար շուքերնին կ'երերցնեն պրակ մը փոխտ ծառեր, որոնց ետեւն ի վար, աղեղնաձեւ տարածութեան մը վրայ, բանջարեղէնի պարտէզ մը կը տեսնուի։ Շուրջի լեռները՝ կանանչ, կարմիր, կապոյտ ու գորշ գոյներով խատուտիկ լաթեր հագած են։ Ուրիշ աղծով մըն ալ կայ. հինգ րոպէ անդին, ծանծաղ ձորակի մը ծոցը։ Աս երկուքէն տարին 250,000 քիլոկրամ աղ կ'ելլէ ։ Առանց երկրաբան ըլլալու, պիտի ըսէի թէ, հոս ժամանակին մեծատարած ծով մը ապրած է։ Պահիկ մը՝ բոլոր ատանք դիտելէ ետքը, չէնքին կը մօտենամ։ Ու դուռին առջեւ, ձեռքը կը սեղ-

(1) Թուզլայի տեղական անունը։

մեմ բարեկամիս, Edouard Saboին (1)։ Վեր կ'ելլենք․ ժամ մը հոս կը մնամ։ Եւ երբ ըսեմ թէ Դուզլէքի թախծո՛տ, հիւանդկախ, ու սկեպտի՛կ տղերն ու աղերը չափեցինք, հաւատակա՞ն չըլլա՞ր, սա՛ զուարթ վայրերու ծոցը, կեանքոտ օդին մէջ, վճիտ լոյսերու յորդումի ներքեւ։ Հրաժեշտ կ'առնեմ։ Հետիոտն եկած էի՝ ձիաւորուած կը մեկնիմ։ Ու ցից լեռներու օձիկ շաւիղներու մէջ, հինգ րոպէ, ձիս թափոր դառնալէ վերջ, ա՛լ կը հասնիմ վանք։

Միաւոր Թիւերու շրջանին մէջ շինուած է, Ս. Հրեշտակապետ(2), որ Սվազի Թեմին է՛ն հարուստ վանքն է. հողի տեսակէտով։ Ունի նաև 23 կտոր հայերէն հին ձեռագիրներ (3)։ Ասոր շրջապատին մօտ, խաչբլուր ըսուած գերեզմաննոցէն, 1871ին, Սրբոց Գոհարինեանց ոսկորները գտնուեցան արկղաձեւ շարուածքի մը մէջ տեղաւորուած․ վրան քսան հարիւրորդամեդր մեծութեամբ սպիտակ քարէ խուփով մը, որ եռանուերես, գլխագիր տառերով արձանագրութիւններ կը կրէր։

(1) Ingénieur-inspecteur des Salines :.

(2) Տրդատ եպիսկոպոս Պալեան։

(3) Վարդապետի մը կողմէ հեղինակուած ..... անտիպ սիրային քերթուածներու հաւաքածու մը կայ [illegible] չտեսայ։

(Երեսինը)

ՈՐ ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ ՎԱՍՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՌԱՏԻԿՈՍ

ԳՈՀԱՐԻՆՔ ՏՆԿԻԿ ԵՒ ԾԱՄԻԴԷՍ

(Ետեւինը)

ԵԴԱՆ ՅԱՑՍ ՏԵՂԻՈՋ Ի ՁԵՌՆ Ս. ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԲԱՐՍՂԻ ԹՈՒԱ. ՌԼՋ.

Զորս հարիւր տարի առաջ նորոգուած է Դերջանցի Մաղաքիա վարդապետի ջանքովը։ Մեր օրերուն, Զառացի Մովսէս վարդապետը, որ աշխոյժ ու աշխատասէր եկեղեցական մըն է, մասնական նորոգումներ ընելով՝ չէնցուցած էր։ Սակայն, հիմա, սենեակները ամբողջապէս իջած են, թէեւ պարիսպին քի՛թը խոռւած չէ. իսկ գեղակերտ շքեղ եկեղեցին՝ անվկա՞նդ կը կենայ դեռ։ Մօտերս մասնախումբ մը ընտրուեցաւ, որ լքուած հողերը հովուէ։ Երուսաղէմի միաբան Ետայի վարդապետ վանահայր դրուած է։ Այս վանքին դիրքը հիանալիօրէն բանաստեղծական է։ Լայնանիստ լերան մը լերկ կողին նստած, կը նայի Ալիսին, որ հեռուն կը թաւալէ իր ալիքները։ Սա տեղ օձի պէս

կ'ոլորուի․ հայելիի մը նման կը փռուի անդին։ Կը դիտէ հեռուի լեռները, որոնք կանանչներ հագած, կամ ճերմակները փաթթուած, ու յաւէտ կապուտիկ շղարշներու ետեւէն, վեհանոյշ դիցուհիներու նման կը ժպտի՜ն։ Աչք կը պտտցնէ լայնածաւալ դաշտերուն վրայ, որոնք, իրենց հարուստ ծոցին մէջ, կը հիւրասիրեն իր սիրական դեղերը։ Գեղացիներու սիրականն է աս վանք, անանկ որ մինչեւ տասը ժամ հեռու տեղերէ, Աղտու (1) Ս․ Հրեշտակապետի ուխտը կը բերեն, կը յորդեն իրենց թախիծն ու թախա՜նձը։

(1) Ժողովուրդը Ցաղթու Ս. Հրեշտակապետ կ'ըսէ։ Ոմանք կը կարծեն թէ, յաղթուած է՝ ու կը նըշանակէ հոյլ, հաւաքում։ Ատիկա սխա՛լ է։ Քովի գեղին անունն է Աղտ (աղի հանք=Թուզլա) որուն սեռականը կ'ըլլայ՝ Աղտու։ Հետեւապէս՝ Աղտու Սուրբ Հրեշտակապետ ըլլալու է շիտակը։

Զ.

Երկթէ դուռնէն ներս կը մտնեմ ։ Խոր լռութիւն մը կը տիրէ ։ Դըռնապանը զիս Առաջնորդարան կը տանի, ուր Կաբիրացի բարեկամներս՝ բառբառելով կը ճաշակէին... Երանոս աղային ուլը, ուրկէ ինծի՛ ալ բաժին կը հանեն ։ Կը զուարճանանք ։ Անո՛ւշ րոպէներ ։ Պահ մը ետք, պատուհանը կ'ելլեմ ։ Իրիկնամուտի կիսաշէկ աղօտ թելերը, վարանոտ ծփանքով մը, վար կը ցանցնուին ։ Դուրսի անօսր մութը, ներս սահելով, իր թեհեզէ փէշերը կը քսուըռտէ սենեակի յատակին ճերմակ մերկութեանը վրայ ։ Գորշ նշոյլներու թախծոտ տարտամութիւնը՝ կը գրկուի նիհար ստուերներու դանդաղ աճումին հետ ։ Ծառերուն թուխ կանանչէն կը կախուին՝ հետզհետէ խտացող սեւին ծըւէնները ։ Ու այս մելանուշ աղուորութիւններուն վերեւ, ծաւալուն ծառի ծածկը՝ կը

ծաղկոտի ծածանուտ փթթումներովը լուսաւորներուն ։ Լուսաշուի լուսնակն ալ, վերէն կանթեղ կախուած, իր ձիւն շողերուն հմայքը վար կը շարմաղէ ։ Բակը կ'իջնենք, ուխտաւորները ծայր տուեր են արդէն ։ Կուգա՛ն ։ Մի՛նչեւ լոյս կուգան ։ Հոս ու հոն պճլտացող ճրագի նետերը՝ գիշերուան լայն շղարշը կը ծակծկեն ։ Վանքը ոգեւորուած է ա՛լ ։ Տքթ. Պայընտրի հետ, հսկայ խարոյկ մը կը սարքենք ; ատրուշա՛ն մը ։ Ու բոցերը կը պարեն օդին մէջ ։ Շեփորը ձայն կուտայ ։ Երիտասարդն ու հալւոր, հարուստն ու աղքատ, զարգացածն ու գեղջուկ, քաղքցին ու լեռնցին, ամէ՛նքը ուրախութեան ելեքտրացումին մէջ շոգիացած, ձեռք ձեռքի, անհուն բոլորապարը կը սկսին՝ խարոյկին շուրջ ։ Հուրիներն ալ, անդին, ուրիշ հուրի մը բոլորտիքը կը դառնան արբշի՛ռ, խելայե՛ղ ։ Յոգնիլ չիկայ ։ Հոգիները չե՛ն յագենար ։ Շրջանակը մի՛շտ կը լայննայ ։ Խաղերը իրար կը խաչաձեւեն ։ Ձայները չե՛ն մարիր ։ Գիշերը գոյութիւն չունի ա՛լ ։ Հիացի՛կ ու գինո՛վ, մտիկ կ'ընեմ ։ Գեղջկական սիրային տաղերուն մէջ, իրենց հո՛գին է որ կը ցոլայ ։

Կեանքիս մէջ, չեմ յիշեր գիշեր մը, որ աւելի՛ կենսալիր, աւելի՛ լայն, աւելի՛ մեծ, աւելի՛ հոմերական ըլլայ, քան աս Ճերմակ

գիշերը, ուր հանդարտ մը կը վայելեմ սա՜ ընդարձակ բարձրութեան վրայ, երկինքին ա՛սքան մօտիկ, քաղքէն ալ ա՛յնքան հեռո՜ւ....։

Կոչնակի սրտահունչ ձայնը կը գուժէ՜ այգը, որ ճերմկութիւններու մէջ կը նազի։ Պայրը՛նը միտքս կուգայ. « Ու ես տեսէ՛ցի ա՛տ լոյսը »։ Եկեղեցին ենք։

Հիմա՛կ ալ, կրօնական բանաստեղծութիւնները կ'ըմբոշխնեմ, որոնք տարամանուշ համ մը ունին։ Քրիստոնէութիւնը՝ թախծոտ հե՛ւք մը դրած մեր արեւո՜տ քնարերգութեան վրայ։ Շարականները՝ խանդոտ ու բարձր բանաստեղծութիւններ են, որոնց վրայ մեր Շնորհալիներուն լայն հաւատքին տա՛ք շունչը կը սաւառնի։ Թէեւ եղանակները, հետզհետէ, կը կորսնցնեն իրենց բընատոհմիկ հեռքը. քմահաճ երաժիշտներու երա՛շտ բերնին մէջ (1)։ Եկեղեցին ասեղ ձըգելիք տեղ չկայ։ Տ. Սահակ վարդ. Օտապաշեան՝ սիրուն ու սահուն լեզուով, մանաւանդ հասկնալի բացատրութիւններով, Վարդավառի վրայ կը խօսի. Երանի՜ թէ, դուր–

(1) Աս կողմերը, մեծ համբաւ հասած է Յակոբ էֆ. Մէսիաեան։ Ասիկա որքան անուշ ձայն ունի, ա՛յնքան ալ ընտիր ու բնատոհմիկ եղանակներ գիտէ։ Սվազցիները մեծ ու պզտիկ, կը յիշեն իր եղանակները, ու կը գնահատեն անկեղծօրէն։

մը, բայց օդին մէջ քարոզէր, որ ամէնքն ալ լսէին, ծծէի՛ն՝ երիտասարդ Արմաշականներն ատ անո՛ւշ բանախօսութիւնը։ Ա՛լ գուրս կը նետուիմ։

Տօն ու տուրք՝ լեզուական առնչութիւն ունին։ Ժողովուրդը, բանաստեղծի մը պէս, գիտէ ատ բանը։ Հետեւապէս, իւրաքանչիւր տօնի, սիրայօժար կը բերէ իր տուրքը, ցորեն, գարի, գառնուկ, ուլ, երբեմն՝ ի՛նչ որ ունի։ Հայը՝ գերազանցապէս բուխսիրտ, ազնուական ու կրօնասէր է։

Ճաշելս ու դուրս ցատկելս՝ վայրկեանի գործ կ'ըլլայ։ Սար ու ձոր մարդ կոյտեր են: Ծովու մը ալիքներուն պէս կը տատանի ամբոխը, որուն դէմքին վրայ կը խաղայ ուրախութեան յո՛րդ ճառագայթումը։ Ուրախութիւնները սկսած են արդէն։ Ձայները կը ցատկռտեն օդին մէջ։ Արմոնիկ կը թրթըռայ ծառերուն տակ, ուր, խումբ մը երիտասարդներ, սեւ կալօնին շուրջը բոլորած, կեանքի ջուրը (*) կը ծծեն։ Ժայռերուն մօտիկ, կարգ մը տղաքներ կը զուարճանան, որուցմէ մէկը, սազը դիրկը, ձեռքն ականջին, մանի մը կը փարատէ։ Խաչբլուրի վերև նստած, պառաւները կը խօսակցեն Ս. Գոհարինէի վրայ։ Կանանչուկ լաճեր՝ սըրունքներնուն ուժը կը փորձեն։ Օճ ու բոց պզտիկներ, ջուր կը սրսկեն անցնողին վը-

բայ։ Երկու կարիճներ իրար հիւսուած, կ'ըմբշամարտին, լայն շրջանակի մը մէջ։ Սրմայ մազերով, կամար յօնքերով, վառ վառ աչքերով, խնձոր երեսով, ծիրան շուրթներով. շուշան կուրծքերով, բարակ հասակով հարսներ ու աղջիկներ, ծամկալը ծուռ մը դրած ճակտնուն, լուսաղբիւրն ի վեր ժուռ կուգան նազելաճէմ։

Ու մէջտեղը համայնական պարը կ'եռա՜յ։ Ծերունիներ ու երիտասարդներ, ծանօթներ ու անծանօթներ, հսկայ օղակ մը կազմած, փողի ձայնով, մէջքակոտոր, ծնկածալիկ, գլխաշարժիկ, ոտնատրոփ, ետեւառիկ կը պարեն ու կը կայթեն։

Դաշտային այս խնջոյքն ու հաճոյք՝ կը շարունակուին մի՛նչեւ իրիկուն, մի՛նչեւ լոյս, երկո՛ւ օր ամբողջ։ Ու ես, տեղէ տեղ ցատկելով, բարձունքէ բարձունք թառելով, պատկերները կ'առնեմ՝ ընտիր fosաfnվը աչքի՜ս։

Է.

վանքերու (1) շուրջ կատարուած սոյն սովորութիւններն ու ուրախութիւններ՝ հեթանոսական դարերու կրօնական յիշատակները կ'արթնցնեն սրտիս մէջ։ Ու, կռնակըս ծառի մը տուած, երեւակայութեանս նուրբ շղարշին մէջէն, կը նայիմ հեռուի լեռներուն, ուր, դարեր

---

(1) Վանք կամ Վան կը նշանակէ օթեւան։ Քրիստոնէութենէ ալ առաջ գոյութիւն ունէին վանքերը, որոնց մէջ գտնուած աստուածութիւնները կը կոչուէին [illegible] կամ [illegible], այսինքն՝ հիւրընկալութիւն տուող։ Քրիստոնէութեան ատեն, վանքերը աւելի՛ շատցած են։ Պատմութիւնը կ'ըսէ թէ, 2000է աւելի վանքեր ու մենաստաններ ունեցած ենք։ Հաւանական է որ չափազանցութիւն եղած ըլլայ ատիկա։ Հաստատուած է սակայն որ 500 մը վանքեր գոյութիւն ունեցած են, որոնցմէ ոմանք անհետացած, մէկ մասը կիսափուլ, շատերն ալ կանգուն են դեռ։ Թուրքիոյ մէջ ունինք 260էն աւելի վանք, Ռուսիոյ մէջ՝ 150 ու Պարսկաստանի մէջ 3։ Շատե-

Իսկ Դէմէտրէին կ'ընծայէին որաներ ու խընձորներ (1)։ Քրմապետը, բազկատարած կը խնդրէր Անահիտէն՝ իր ժողովուրդին համար, զգաստութիւն ու խաղաղութիւն։ Աստղիկէն՝ ամուսնացեալներուն համար սէր ու հաւատարմութի՛ւն։ Դէմէտրէէն՝ դաշտերուն համար առատութիւն ու պահպանութի՛ւն։ Հիմա, քրիստոնեայ Վարդավառին մեծ աղօթողը(2) սոյն այս բաները ՆՈՅՆՈՒԹԵԱՄԲ չը՞ հայցեր Գերագոյն Էակէն։ Կուռքերու արձանները կործանեցան, բայց կրօնական զգացումները կանգո՛ւն մնացին, կրօնքը փոխուեցաւ, սակայն սովորութիւնները ապրեցան, ու, փոխանակ մէկ վայրի մէջ սահմանափակուելու, տարածուեցա՛ն ա–

(1) Մինչեւ հիմա, շատ տեղեր, Վարդավառին խորանը կը զարդարեն [illegible]-ներով ու [illegible]-ներով, մանաւանդ գեղերու մէջ։ Ասկէ զատ, քանի մը գաւառներու մէջ, խնձորի պահք կը պահեն, այսինքն մինչեւ Վարդավառ խնձոր չեն ուտեր։ Գառաւները՝ կ'ըսեն թէ, ատկէ առաջ խնձոր ուտողին ակռաները փտուկ կ'ըլլան։ [illegible] [illegible]-երը կը տնօրինէ եղեր ատ պատուհասը։ Դամէօտ անունը շատ փնտռեցի բանասէրներու գործերուն մէջ, սակայն չկրցայ գտնել։ Արդեօք Դէմէտրէի՝ արմտիքի դիցուհիին մէկ աղաւաղո՞ւմն է։

(2) *Աղօթք վասն Այլակերպութեան՝ եղիշէ վարդապետի, կամ Ոսկեբերանի՝ նորագոյն ծանօթութիւններու համաձայն։*

մէն դի։ Մեր բանաստեղծ Հայրապետները՝ չկրցան զատել ան կրօնական աւիւնը, որ, տարտամ դարերու ընդմէջէն, կը հոսէր ու կը հասնէր իրենց երակներուն մէջ։ Հետեւապէս, շատ հեղ ու շատ տեղեր, իրենց բանաստեղծութիւններուն՝ շարականներու, տաղերու, ճառերու եւ աղօթքներու մէջ, նմանութիւններ ու ակնարկութիւններ ըրին արեգակին (1), լուսինին ու աստղերուն, որոնք ոգեպաշտութեան (2) վերջին փուլերը կը ներկայացնեն։

(1) Հին Հայերը՝ արեւն ու լուսինը կ'ընդունէին իբր քոյր ու եղբայր աստուածներ։ — Արեգակի երկրպագութիւնն խոր արմատ ձգած է մեր մէջ։ Կ'աղօթենք դէպ ի արեւելք, Եկեղեցիները կը շինուին դէպ ի արեւելք, կը պառկինք դէպ ի արեւելք, ու ... կը թաղուինք դէպ ի արեւելք։ Ընդհակառակն, տուներու մէջ կը պառկին դէպ ի արեւմուտք՝ հնազանդած ըլլալու համար [illegible], որ կը ներկայացնէ Արհմնը՝ սատանան։ Ու ատիկա կ'ընեն չպատուհասուելու, չտանջուելու հաւատքով։ Եկեղեցիին մէջ ալ իր հետքը թողուցած է սա սովորութիւն. « Հրաժարիմք ի սատանայէ (արեւմուտք կը դառնան) եւ դառնամք ի լոյս աստուածգիտութեան (կը դառնան դէպի արեւելք) »։ Լուսինն ալ պաշտուած է։ Մինչեւ հիմա, երբ պզտիկները ձեռքով ցոյց տան լուսինը, պառաւները անմիջապէս կը հրամայեն որ մատներնին խածնեն, որպէս զի չպատժուին [illegible]։

(2) Մինչեւ Աստուածածին խաղող չուտել.

Հեթանոսութեան օրերուն, վանքերը կը բնակէին քուրմեր ու քրմուհիներ՝ իրենց մասնաւոր կուռքերուն հետ։ Վանքերը Քրիստոնէանալէ ետքն ալ, պահեցին անուններն ու հին կրօնքէն ինչ ինչ հետքեր. զորոնք միջանկեալաբար, համառօտակի պիտի յիշատակեմ։

Հեթանոս հայերուն հին կրօնքին(1) հիմ-

կամ խաղողի պահքը պահելու սովորութիւնը՝ ոգեպաշտութեան մէկ հետքն է։ Աս մասին, սա՛ աւանդութիւնը լսուած է Երզնկայի գեղերուն մէջ։ Օր մը հայր Աբրահամու տունը հիւր կ՚իջնէ Աստուած։ Աբրահամ, իր հիւրը պատուելու համար, որթ մը (հորթ) կը մորթէ։ Միսը ուտելէ վերջ, ոսկորները կը թաղեն։ Իրիկունը կովը կուգայ, ու բառաչելով՝ որթը կը փնտռէ։ Աստուած ալ գթալով անասունին վրայ, կը հրամայէ որ ոսկորները բերեն։ Ու նորէն որթը կը ստեղծէ։ Սակայն, մէկ ոսկորը անուշադրութեամբ դուրսը մնացած ըլլալուն, կը պատուիրէ Աստուած, որ տնկեն։ Ու... որթատունկը կը բուսնի։ Ահա՛ աս հրաշքին համար, Աբրահամ հրամայած է խաղողի պահքը պահել, որ կը տեւէ մինչեւ Տիրամօր տօնը։

(1) Մեր նախկին կրօնքին վրայ կցկտուր տեղեկութիւններ միայն տուած են Ագաթանգեղոս, Զենոբ Փաւստոս, ու Խորենացի։ Մեր մեհենական մատենագրութիւնը auto-da-féի զոհուած է եկեղեցական հայրերու կողմէ։ Ո՛վ գիտէ ո՛րքան հրաշակերտներ պիտի ունենայինք՝ դիւցազնական երգերու, դիցավէպերու եւ աղօթքներու հաւաքածոներու մէջ, թէ որ այրած չըլլային։ Ես կը կարծեմ թէ օտար գրերով ու մայրենի լեզուով մատենագրութիւն

քը։ Թարթէշըքնումէ բարքէշըքնում անցնելով, կ՚ըսուի թէ, ԵՐԿԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆԸ եղաւ։ Զէնտ-Աւեստա ու Վէտա՝ այս կրօնքին վարդապետութեան աղբիւրները եղան։ Ոգեպաշտութեան բոլոր փուլերը երեւցած են՝ մեր մէջ։ Երկրորդ փուլին մէջ կը յիշուին երկինքի, աստղերուն, արեւուն, լուսնին, կրակին, բարի ու չար ոգիներուն եւ

մը ունենալէ զատ, ունեցած ենք նաեւ [illegible] հայ [illegible] մը։ Դ[illegible] [illegible] եւ ուրիշ մանր մունր յիշատակութիւններ՝ ըստ ծիս ապացոյցները չե՞ն կրնար ըլլալ։

Մեհենագրերու կորսուելուն համար, մեր Հին հաւատքին վրայ լիակատար տեղեկութիւններ չի կան։ Հայ բանասէրները՝ պատմիչներու միջոցով հասած սակաւաթիւ տեղեկութիւնները ու ժողովուրդին հոգիին, սրտին, միտքին մէջ անջնջելի մնացած հետքերը համեմատելով Արիական կրօնքին հետ, ունեցած են Հայ Դիցաբանութեան գլխաւոր դէմքերը։ Մ. Էմին ու Հ. Ալիշան, մասնաւոր խնամքով մը, գրաւոր ու անգիր դպրութեան մէջ ինչ որ կայ հին կրօնքին մասին՝ հաւաքած ու հատորներու մէջ ամփոփած են։ Կ՚ըսուի թէ, մեր էն կարող բանասէրներէն մէկը Դուրեան Եղիշէ Սրբազանն ալ պատրաստած է հատոր մը, որ, եթէ հրատարակուի, պիտի կրնայ նոր լոյսեր սփռել աս կարեւոր խնդիրին վրայ։ Դ. Խաչկոնց ալ, աս մասին ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է։ Դեռ կան ուրիշ փոքր բանասէրներ, որոնք միշտ նոր յայտնութիւններ կ՚ընծայեն՝ մեր Հին հաւատքին վրայ։

առանցմէ պատճառուած քանի մը հիւանդութիւններու պաշտամունքը։ Իսկ առաջին փուլին մէջ կը դասաւորուին՝ կենդանիներու, ծառերու, քարերու եւ ջուրի պաշտամունքը, որոնց հետքերը բացարձակապէս մնացած են մեր վանքերուն շուրջ։

Ը·

Ինչպէս շատ ցեղերու, անանկ ալ Հայերու մէջ պաշտուած գլխաւոր կենդանիներն են, օձ, առիւծ, ինձ, կորիւն, խոյ, ցուլ, կատու, մուկ, անծեղ, անգղ, ևայլն, ևայլն։ Սըվազի թեմին մէջ կայ Դեւ-օձան վանքը, Վանի թեմին մէջ՝ Աղէգի և Անգղի վանքերը, ևայլն։ Ասոնք իրենց հին աւանդութիւններն ու նիւթական հետքերն ունին, որոնք կը մատնեն Հայերուն երբեմնի ԿԵՆԴԱՆԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ (1)։ Պիթլիզի լեռնային

(1) Ռամիկը տունին օձը չի սպաններ, պահապան է, կ'ըսէ։ Առջեւը կաթ կը դնէ որ ուտէ, ու կ'աղաչէ որ երթայ ասկէ։ Օձապաշտութեան նշան կը համարուի շատ մը տեղերու անոնց անունով յիշուիլը, ինչպէս՝ [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]։ Մեծ օձը, հայ երեւակայութեան մէջ վիշապ կոչուած է։ Ասիկա կը պաշտուէր։ Եզնիկ աւանդած է իր Եղծ աղանդոց գրքին մէջ։ Քանի մը

սրբավայրերը ունին Սօսիի պուրակներ, որոնց ճիւղերէն քուրջեր կը կախեն։ Երզնկայի Ս. Կիրակոս վանքն ունի Բարտի մը, որուն բոլորտիքը խեւագարը պտըտելով՝ կը բժշկուի, կ'ըսեն ։ Գառնիկ ճգնաւորին Գիհիի ծառէն թէ որ ճիւղ մը փրցուի, արիւն կը վազէ եղեր, ու կտրողը՝ գրո՜ղը

յատուկ անուններ, կը կարծուի թէ, կենդանիներու պաշտամունքէն ծագած են, ինչպէս՝ [illegible], [illegible], [illegible], եւայլն։ Ցովհ. Իմաստասէր ու Ներսէս Շնորհալի Կաթողիկոսները կը յիշեն թէ կատուին հաւատք կ'ընծայէին հայերը։ Պառաւները սանկ քաջատրութիւն մը կ'աւանդեն։ Ցիսուս, դուռէ դուռ մուրացած պահուն կը տեսնէ որ մուկերը տունին մէջ [illegible] կը խաղան, ուստի շուտ մը Թաշկինակը հանելով կը նետէ մէջերնին, ու . . . կատուն կ'ըստեղծուի այսպէս ։ — Ղազար Ջահկեցի կաթողիկոսը կը զգուշացնէր հայերը՝ [illegible] կատարելէ ։ Կիները դեռ կը հաւատան թէ, մուկերը իրենց լաթերը չեն կտրտեր, թէ որ [illegible] [illegible] պահեն, այսինքն քան չքանին։ — Շունն ալ պաշտուած է։ Վանի մէջ, մեծ պահքի առաջի շաբթուան Ու.ր. օրը՝ [illegible] [illegible] նուիրուած է ։ Աւլէզ ու շուն՝ կը նոյնացնեն ոմանք ։ — Հայարնակ քանի մը տեղերու մէջ ճամբորդութեան ատեն, ուշադրութիւն կ'ընեն [illegible] մը կամ [illegible] մը ճախրելուն կամ կարկաջելուն ։ Թէ որ մէկ հեղ կարկաջէ՝ անյաջողութիւն կ'ենթադրուի. եթէ երեք անգամ կարկաջէ՝ յաջողութիւն կը թարգմանուի ։ — Պառաւները կ'ըսեն թէ, ով որ մրջիւն մը սատկեցնէ, դատաստանին օրը, ծկոյթ մատովը ժամ մը պիտի չինէ ։

կը տանի։ Վանի Ականց Ս. Գէորգ վանքն Հացի ծառերը՝ հրաշք գործելու զօրութիւնը ունին, կը կարծուի, ատոր համար խունկ կը ծխեն չուրջը ու տերեւներովը կը լուացուին։ Ասոնք հայերուն ԾԱՌԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ(1)

(1) Արմաւիրի Սօսեաց անտառը պատգամատեղի էր. տերեւներու մեղմ կամ սաստիկ սօսափիւնէն հմայութիւններ կը հանէին, ինչպէս որ կը յիշեն Խորենացի ու Յովհ. Կաթուղիկոս։ Միջագէտքի Շամոշատ քաղաքին մէջ, Արեւորդիք կոչուած հայ աղանդաւորները՝ Բարտին կը պաշտէին։ Ասոնք զգուշացնելու համար, յատուկ Թուղթ գրած է Շնորհալին (Ընդհանրական, 225)։ Աւանդութիւն մը կար թէ Յիսուսի խաչին փայտը՝ բարտի ծառն էր։

Սօսի, բարտի, եղեւի Նուիրական ծառերէ վերջ, սուրբ համարուած են [illegible], [illegible], [illegible] բոյսերն ալ։

Լոշտակը՝ (մանրագոր, մարդատունկ, մարդախոտ, մարդածաղիկ) գազանները եւ սողունները կեցնելու զօրութիւնը ունի, կ'ըսեն։ Աղեքսանդր Թագաւորը, իբր թէ, ատով շատ գործ տեսած ըլլայ։ Լոշտակը կը հանեն, երբ Հրատ մոլորակը՝ Խոյ կամ Այծեղջիւր աստեղատունին մէջ գտնուի։ Օրը Գշ. ըլլալու է։ Արեւը ցաթած ատեն, ատոր բոլորտիքը կը փորեն, երբ առկախ մնայ, չուան մը կ'առնեն որուն մէկ ծայրը քաղցած շունի մը վզին ու միւս ծայրը լոշտակին կապելով կը փախչին։ Կ'ըսուի թէ, շունը կը սատկի, բոյսը հանելէ ետք։ Ասիկա դեղ մըն է։ «Մանրագորն եթէ ոք լափ ուտիցէ՝ սատակիչ է, եւ խառնեալ ընդ այլ արմատս՝ քնածու լինի քնահատաց»։ Եղծ աղանդոց Ա. ԺԵ։

բացորոշ նշաններ չե՞ն կրնար ըլլալ։ Էրզինկեան Ս. Լուսաւորիչ վանքին քովի քարին համար կ'ըսուի թէ, եկեղեցին շինելու ատեն, Ս. Տրդատ՝ ձանձրանալով Ս. Լուսաւորչի մշտամրմունջ աղօթքներէն, գխտողութիւն կ'ընէ։ Սուրբը կը դադրեցնէ աղօթքը, սակայն Տրդատ կքելումը տեղէն չի կրնար շարժիլ, ու քարը վար կ'իյնայ՝ կռնակին հետքը վրա՞ն։ Վանայ գաւառին Ս. Աստուածածին վանքին մէջ, փորուած՝ քարէ սեղան մը կայ, ուրկէ անընդհատ իւղ մը կը կաթէ, կ'ըսեն, որ հիւանդին բժշկութիւն կուտայ։ Սըվազի Ս. Յնդրակատար վանքի կուշտը պայտքար մը կայ, Ս. Գէորգի ձիուն ոտքի հե՜տքը, որ խելագարները կը բժշկէ՜։ Էրզրումի Յաչկայ վանքի գերեզմանատան մէջ խոյ-քարեր կան, որոնց վրայ հիւանդները կը կարդացուին, ու ... կ'ա-

---

Փենունեան (Խաչափայտ, քահանայատակ) «Եթէ կտրես՝ մէջն զէտ խաչ է»։ Ասիկա հանելու ատեն աղօթք կ'ընեն։ Աւետարան կը կարդան։ Փենունեան դիւահալած զօրութիւն ունի, կ'ըսեն։ Կարդացողները՝ ասկէ կտոր մը դնելով հմայլի մը մէջ, կուտային հիւանդներու, ճամբորդներու, ըմբիշներու, մարտիկներու եւ սիրահարներու։ Համսպրամին (համասփիւռ) գաղափարը կը յայտնէ Մխիթար Հերացի բժիշկը։ Խնդրողներուն՝ գիշերը աւելի պայծառ կ'երեւայ եղեր։ Աչէ–մայ, Աչէ–տա–րան եւ ուրիշ քանի մը բոյսեր՝ դիցաբանական հետք մը կը կրեն։

ղէկնա՛ն ալ ։ Ներելի չէ՞ խորհիլ թէ, ատոնք մեր ՔԱՐԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ [1] մնացորդ-

---

(1) Շատ մը հրաշագործ քարեր կան ։ Օրօցքար, որուն վրայ կարդալ կուտան գիշերը չքնացող երախաները ։ Կորոզքար՝ չարաճճի տղաքը ատոր ոտքը կը բերեն քալելով, որ խեռութիւննին անցնի ։ Ծամքար, մազերնին կապճ աղջնակները՝ ատոր վրայ կը կարդացուին ։ Ծակքար, որուն մէջէն կ'անցնեն հիւանդկախ մանչուկները, ըսելով « Ա՛ռ կամ տո՛ւր » ։ Դիւքար, ատոր վրայ կը պառկեցնեն խենթեցողները, որպէս զի խելօքնա՛ն ։ Թուխմանուկ, Ջաս քարին քովէն վազող ջուրով կը լողցնեն կամ զէթ երեսը կը լուան ա՛ն հիւանդներուն որոնց հիւանդութեան տեսակը ճանչցուած չէ ։ Հայերու քարապաշտութեան վրայ գրած է Ազաթանգեղոս ։

Խաչքարերը՝ գրեթէ ամէն տեղ կը գտնուին ։ Ատոնք Քրիստոնէութենէ շատ առաջ գոյութիւն ունէին ։ Կռապաշտութեան Թուականին, խաչքարը՝ ուղեցոյցի տեղ կը ծառայէր ։ Չորս փողոցներ իրար կտրած տեղը կը կանգնէին, ու վրան կը նշանակէին երկու աջ ու երկու ձախ փողոցներու անունները ։ Խաչքարը, Չինաստանի մէջ բարձրեալին պաշտամունքին նուիրուած էր ։ Հիւսիսային Ասիոյ ու Ամերիկայի քանի մը տեղերէն գտնուած են խաչաձեւ մեծ քարեր, կրօնք կը պաշտուէին ատ կողմերու հին բնակիչներէն ։ Դիցաբանական շատ մը չաստուածութիւններ՝ ատ ձեւը ունեցած են Յունաստանի մէջ ։ Խաչքարը, Եգիպտոսի մէջ, Ներղոսի բանալին կը սեպուէր, ուստի, կը պաշտուէր՝ իբր քարերար պատճառը ատ երկրին պտղաբերութեան ։ Միթրայի, այսինքն Պարսիկներու Արեւ-Աստուածին քահանաները՝ իրենց ներածեալներու ճակտին վրայ

նե՛րն են․ Գրեթէ բոլոր վանքերն ալ ունին կաթնաղբիւր, լուսա բիւր, դեղնաղբիւր, խա–բունակն եւայլն։ Մէկը՝ կիներուն ստինքի կաթը կ'աւելցնէ, միւսը աչքի ցաւ ունե–ցողներուն բժշկութիւն կուտայ, մէկալը՝ դեղնախտ ունեցողները կ'ողէկցնէ, մէկն ալ՝ ամլիններուն լրջութիւն կը պարգեւէ։ Ասոնք ալ մեր ՋՐԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ (1) չե՞ն յի–շեցներ։

աս նշանը կը դնէին, կը խաչակնքէ՞ին․ Այլ եւ այլ պատճառներով, խաչի նշանին յարգանքը ընդհանուր եղած է, իբր [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ու [illegible] [illegible]։ Աս մասին գրած է Արշակունի Յովհաննէս։

(1) Շատ տեղեր ջերմի ակեր, աղբիւրներ, լի–ճեր, վտակներ կան որոնց մէջ կը լոգնան ջերմ–բռնողները, ու ... կը բժշկուի՞ն։

Աչքի, ակռայի, ականջի ցաւ ունեցողները վան–քի մը կամ եկեղեցիի մը ու իրենց տունին միջեւ գտնուած գետակի մը կամուրջին վրայ կամ աղբիւրի մը գուռին առջեւ կայնելով կ'ըսեն․ « Ինծմէ ա՛ռ, հողին տո՛ւր, հողէն ա՛ռ, հովին տո՛ւր, հովէն ա՛ռ, շունին տո՛ւր։ Ամէն »։ Ուխտատեղիներէ [illegible] հիւանդներուն ջուր տանելու սովորութիւնը, գրեթէ ընդհանրացած է, կիներուն մէջ։ Ջուրը մեր եկեղե–ցիին մէջ ալ մուտ գտած է, հին կրօնքի ազդեցու–թենէն անշուշտ։

[illegible] փառը նուիրական սեպուած է․ երբ տղայ մը հիւանդկախ ըլլայ, հոն կը տանին ու երեք օր կը լոգցնեն․ Ասկէ վերջ տղան կը [illegible]։

Վերջապէս ՎԱՐԴԱՎԱՌՆ ալ հրապաշտութեան փառաւոր տօնն է, հիմա՛ քրիստոնէացած, զոր, այսօր, սա՛ վճիտ օդին մէջ, ծառի երկինքին տակ, անհուն բարձրութեան մը վրայ, Հոգեխանծիկ ու [illegible]. կո՛ւշտ մը կը վայելե՛մ, ա՛լ փակելով «Պատկերներ» ուս ալպօմը։

կամ կ'աղէկնայ։ Մայրը, մոմեր առած ձեռքը փետին եզերքը կը պտըտի՝ ըսելով. «Եթէ քուկինն է՝ քեզի, իսկ եթէ իմինն է՝ լեցուր տուր»։ Ետքը մոմերը վանքի մը կամ եկեղեցիի մը խորանին առջեւ կը վառէ՝ սիրականին արեւուն (եթէ ողջ է) կամ հոգիին (եթէ մեռած է) համար։ Ասոնք ու ասոնց պէս շատ մը սովորոյթներ ջրապաշտութենէ մնացած են բացարձակապէս։

